

Nyíri Kristóf:

BEVEZETÉS Az információs társadalomtól a tudásközösségekig

A huszadik század egyik meghatározó filozófusa, Martin Heidegger, *Lét és idő* című főművében vezette be a „kéznéllevőség” (*Zuhandenheit*) fogalmát. A dolgok, amelyek alkalmasan és kezelhetően körülvesznek bennünket, amelyekkel a „használó, tevékenykedő foglalataskodás” során találkozunk – Heidegger ezeket nevezi eszközöknek –, „kéznéllevők”.¹ A kéznéllevőség magátólértetődő használhatóságot jelent; az eszköz – mondjuk a meghibásodott szerszám – csak akkor tűnik fel, ha immár nem „kezelhető”, vagy akár egyáltalán nincs is „kezünk ügyében”.² A mobiltelefonok egyre inkább kéznél vannak – a mai német köznyelv a mobilra sajátos módon éppenséggel az angolból vett *Handy*, „kéznél lévő”, „praktikus”, szót alkalmazza –,³ azt azonban aligha feltételezhetjük, hogy Heidegger kedvét lelte volna ezekben az eszközökben.⁴ Hiszen egyfelől a mobiltelefon csúcstechnikájú gép, s Heidegger a szerszámot és kézműipart élesen szembeállítja a géppel és technikával. Ismeretes, hogy aggályai voltak még az írógéppel szemben is, amely pedig „nem is gép a gépi technika szigorú értelmében, hanem ’köztes dolog’ a szerszám és a gép között – mechanizmus”. A szó, az írás és a kéz, hangsúlyozza Heidegger, „eredeti lényegi összefüggésben” állnak egymással, amelyet „az írógép elfed”.⁵ Másfelől Heidegger nem lelkesedett a mobilításért, s különösen nem a technikai korszakhoz alkalmazkodó mobil tudósért.

¹ Martin Heidegger, *Sein und Zeit* (1927). Magyar kiadása: *Lét és idő*, Budapest: Gondolat, 1989, az idézett helyek a 177. sk. oldalon találhatóak. A magyar kiadás a „Zuhandenheit”-ot „kézhezállóság”-nak fordítja, magam a kiadás előszavát is jegyző Fehér M. István „kéznéllevőség”-fordítását részesítem előnyben (vö. *Lét és idő*, id. kiad. 36. o., illetve Fehér M. István, *Martin Heidegger*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1984, 61. o.).

² *Lét és idő*, 184. o.

³ Miközben angolul a „mobile phone” vagy „cell phone” elnevezések használatosak.

⁴ A kérdés kitűnő elemzését nyújtja Alexander Roesler „Das Telefon in der Philosophie: Sokrates, Heidegger, Derrida” c. esszéjében, a Stefan Münker és Alexander Roesler által szerkesztett *Telefonbuch: Beiträge zu einer Kulturgeschichte des Telefons* c. kötetben, Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2000.

⁵ Martin Heidegger, *Parmenides*, Frankfurt/M.: Vittorio Klostermann, 1982, 127. o. és 125. sk. o.

„A tudós eltűnik”, írta. „Felváltja a kutató... A kutatónak nincsen többé szüksége otthoni könyvtárra. Ezenkívül folyton úton van. Üléseken tárgyal és kongresszusokon tájékozódik.”⁶

Pedig a mobiltelefon nem feltétlenül mond ellent a heideggeri romantika szellemének. A mobil nemcsak minden idők legsikeresebb, példátlan tempóban terjedő gépe,⁷ de egyszersmind olyan gép is, amely egészen mély, őseredeti emberi kommunikációs igényeknek felel meg. A mobiltelefon jelensége megkerülhetetlen kihívást jelent a filozófia és egyáltalán a társadalomtudomány számára. A Westel Mobil Távközlési Rt. és az MTA Filozófiai Kutatóintézete A 21. SZÁZAD KOMMUNIKÁCIÓJA címet viselő interdiszciplináris kutatási programja 2001 januárjában vette kezdetét.⁸ A program első eredményeit 2001 folyamán két kötetben jelentettük meg.⁹ Ez év májusában Budapesten nemzetközi konferenciára került sor, jelen kötet a konferencia előadásait tartalmazza,¹⁰ továbbá néhány időközben elkészült tanulmányt.

Kutatási programunk korai szakasza a „mobil információs társadalom” megjelölést kapta. Ez a formula 1999 táján terjedt el, most is használjuk projektünk weboldalán, ám egyre inkább arra a felismerésre kellett jutnunk, hogy az adott összefüggésben sem az „információ”, sem a „társadalom” nem a legszerencsésebb kifejezések. Hiszen a mobilkommunikáció olyan jövő felé mutat, amely nemcsak az információ, hanem a tudás bőségét is kínálja; s annak ígéretét hordozza, hogy a modern társadalom élete a valódi közösségiség elemeivel gazdagodhat. „Közösség” és „társadalom” kétségtelen jelentésbeli különbségét, mint ismeretes,

⁶ Martin Heidegger, „Die Zeit des Weltbildes” (1938), Heidegger *Holzwege* c. kötetében, Frankfurt/M.: Vittorio Klostermann, 1980, 83. sk. o. – Vö. Heidegger, „A világkép korszaka”, *Vigilia* 1980/2, 174. o.

⁷ Ld. különösen James E. Katz és Mark Aakhus bevezető tanulmányát az általuk szerkesztett *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance* c. kötetben, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 2–6. o.

⁸ A program munkálatairól folyamatosan frissített áttekintést ad a www.fil.hu/mobil webhely. Innen érhető el a mobil kommunikáció témájára összpontosító online könyvtár is.

⁹ Nyíri Kristóf (szerk.), *Mobil információs társadalom. Tanulmányok*, Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2001, és Nyíri Kristóf (szerk.), *A 21. századi kommunikáció új útjai. Tanulmányok*, Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2001. A külföldi műhelyek publikációi: a mértékadó Katz és Aakhus (szerk.) kötetén kívül Roesler fentebb említett esszéje; továbbá James E. Katz, *Connections: Social and Cultural Studies of the Telephone in American Life*, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1999; Timo Kopomaa, *The City in Your Pocket: Birth of the Mobile Information Society*, Helsinki: Gaudeamus, 2000; Barry Brown, Nicola Green és Richard Harper (szerk.), *Wireless World: Social and Interactional Aspects of the Mobile Age*, London: Springer, 2002.

¹⁰ Ezeket németül is publikáltuk, ld. Nyíri Kristóf (szerk.), *Allzeit zuhänden: Gemeinschaft und Erkenntnis im Mobilzeitalter*, Wien: Passagen Verlag, 2002. Az angol nyelvű változat a közeljövőben jelenik meg.

Tönnies kristályosította elméleti-fogalmi szembenállássá a tizenkilencedik század végefelé.¹¹ A közösségi lét Tönnies szerint „valóságos”, „szerves”, *tartós* kapcsolatokat jelent. Míg a társadalomban „az emberek minden kapcsolat ellenére egymástól elkülönülten élnek”, addig „a közösség esetében a kapcsolat minden elválasztás ellenére is fennáll”. Tönnies persze aláhúzza, hogy „a közösség régi, a társadalom új, mind valóságos létezőként, mind pedig elnevezésként”;¹² ami viszont a mobiltelefonia legújabb irodalmában feltűnik, az éppen ama megfigyelés, miszerint az állandó kommunikatív összekapcsoltság egyfajta visszatérést képez korábbi közösségek eleve személyes interakcióihoz.¹³ Jelen kötetben Z. Karvalics László és Nicola Green is érinti Tönnies közösségfogalmát. Green jelesül olyan új közösségfelfogásért száll síkra, amelyben a lokalitás jelentősége háttérbe szorul bizonyos *szimbolikus folyamatokhoz*, mindenekelőtt a *bizalmi viszonyok* kölcsönös kialakulásához képest.

A német romantikus nyelvfilozófia egyik alapvető felismeréséhez csatlakozva Tönnies azt a nézetet képviseli, miszerint az emberi gondolkodás hordozója nem annyira az egyéni tudat, mint sokkal inkább a *közösségi kommunikáció*. „A mentális élet”, írja, „mindenekelőtt közlés, azaz a jelek útján történő hatás az azonos fajtájú lényre, ezért kiváltképp a vokális szervek használata szavak kimondására; s ebből fejlődik ki az önmagunk iránti közlés hangzó vagy néma beszéd révén, vagyis a gondolkodás.”¹⁴ A bevezető fejezetben („A közösség elmélete”) Tönnies kiemeli, hogy a nyelv, a „mozdulatokban és hangokban közölt és felfogott kifejeződés”, nem „eszköz”, amely „a megértést *segíti elő*”, hanem „maga az ele-

¹¹ Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1887. Magyar kiadása: *Közösség és társadalom*, Budapest: Gondolat, 1983.

¹² Vö. *Közösség és társadalom*, 9., 11. és 57. o.

¹³ Hiszen ez az üzenete az „állandó kapcsolat” fordulatnak is a Katz és Aakhus által szerkesztett *Perpetual Contact* c. kötetben. A nem szűnő kontaktus „szociállogikája”, sőt „ontológiája” itt a 305–309. lapokon különösen gondolatgazdag elemzést nyer – amúgy Heideggerre is vetve egy oldalpillantást – a szerkesztők „Befejezés: Értelmezzük a mobilokat – az *Apparatgeist* elmélete” c. zárótanulmányában. Claude S. Fischer már a drótos készülékek kapcsán is érveket hoz fel ama tézissel szemben, miszerint „a telefon a modernitás újabb csapása a helyi *Gemeinschaft*tal, a közeli-szoros közösséggel szemben” (Fischer, *America Calling: A Social History of the Telephone to 1940*, Berkeley: University of California Press, 1994, 25. o.). Barry Wellman publikációk egész sorában képviseli azt a tételt, hogy az internet és kivált a mobiltelefon által a közösségek *jellege* változik meg: „a küszöbötől-küszöbig és helytől-helyig közösségeket felváltják a személytől-személyig és szereptől-szerepig közösségek... .. a mobiltelefon a hely hatalma alóli fundamentális felszabadulást nyújtja... Használata révén a közösségi kapcsolatok a helyhez kötött emberek közötti kapcsolatok felől eltolódnak a bárhol lévő emberek közötti kapcsolatok felé.” (Barry Wellman, „Physical Place and CyberPlace”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 25, 2001.)

¹⁴ Vö. *Közösség és társadalom*, 123. o.

ven megértés”.¹⁵ Mint köztudott, ugyanezen felismerés főszerepet játszik Heideggernél is, aki számára az „érthetőség” és az „együttlét” egymástól elválasztva el sem gondolhatók. „A kijelentő ’közlés’, például a tudósítás”, olvasható a *Lét és idő* híres 34. paragrafusában, „csak különös esete az egzisztenciálisan alapvetően megragadott közlésnek, amelyben a megértő egymássalét artikulációja konstituálódik. ... A közlés sohasem élmények ... átvitele az egyik szubjektum bensőjéből a másikba.”

Azt az állítást, hogy a társadalmi életet a kommunikáció nem egyszerűen fenntartja, hanem éppenséggel konstituálja, már az amerikai filozófus John Dewey megfogalmazta. A *Mobil információs társadalom* c. kötetünkhöz írt előszavamban idéztem nevezetes formuláját:

Nemcsak úgy áll a helyzet, hogy a társadalom átadás-átvétel [transmission] *által*, közlés-közlekedés [communication] *által* marad fenn, de joggal mondható, hogy az átadás-átvételben, a közlés-közlekedésben létezik. Több mint verbális kapcsolat van a közös, közösség, közlés-közlekedés között. Az emberek a közösen bírtak révén élnek közösségben; s a közösen birtokoltakhoz a közlés-közlekedés juttatja őket.¹⁶

Dewey álláspontját a jelenkori evolúciólélektani kutatások messzemenően alátámasztják. Robin Dunbar jelen kötetben közölt tanulmánya szerint a nyelv annak okán keletkezett, hogy biztosított legyen a szociális kohézió az olyan számosságot elért főemlős hordákban is, amelyek esetében a kölcsönös odafigyelés pre-verbális eszközei már szükségképpen elégtelennek bizonyultak. Ám a verbális – tehát egyszermind a digitális-hálózott – kommunikáció lehetőségei sem engedik meg, véli Dunbar, hogy lényegesen növekedjék azon személyek száma, akikkel kognitív értelemben átlátható kapcsolatokat vagyunk képesek ápolni. Dunbar téziséhez kapcsolódik Sándor Klára. A nyelv társadalmi kohéziót és csoportidentitást teremt; a nyelvi különbségek a különböző csoportok kölcsönös elkülönülését szolgálják. Az írásbeliség fokozódó befolyásával azonban, érvel Sándor, funkciózavar keletkezik: az írott nyelv a pusztán beszélt dialektusokkal szemben a „helyes” nyelvként lép fel. Az új kommunikációs technológiák – az ún. másodlagos szóbeliség¹⁷ kibontakozása, kivált a mobiltelefonos formájában – e funkciózavar megszűnésével kecsegtetnek.

¹⁵ Uo. 31. o.

¹⁶ John Dewey, *Democracy and Education*, New York: Macmillan Co., 1915, 4. o.

¹⁷ A „másodlagos szóbeliség” terminust Walter J. Ong vezette be, akinek munkásságára alább még visszatérek.

Itt újra alkalmunk van Heideggerre utalni. Hiszen Heidegger – egyébként épp-
úgy, mint Wittgenstein – a másodlagos szóbeliség filozófusa volt.¹⁸ A nyelv Hei-
degger számára mindig *beszéd*; az embert eredetileg a *hangzó* nyelv veszi körül.
„A hallás”, írja Heidegger, „konstitutív a beszéd számára. S ahogy a hangnyelvi
megformálás a beszéden alapul, úgy alapul az akusztikus felfogás a halláson.”
A nyelv „hanghordozás”, „moduláció”, „a beszéd tempója”.¹⁹ Ez a felfogás leg-
alább Rousseau-ig és Herderig vezethető vissza – és különösen maradandó meg-
fogalmazást nyer Richard Wagnernél, „Beethoven” c. híres esszéjében, amely
1870-ben jelent meg. „Ha el akarjuk képzelni az emberi szellem termékenysége-
nek valódi paradicsomát”, írta itt Wagner,

akkor vissza kell helyezkednünk abba az időbe, amely megelőzte
az *írás* feltalálását és pergamentre vagy papírra való feljegyzését.
Azt tapasztaljuk, hogy voltaképpen itt született az egész kulturális
élet... Itt a *költészet* sem volt más, mint mitoszok ... kitalálása... Az
erre való képességet minden nemesebb fajú népnél fölleljük, de
csak addig az időpontig, amikor rátanult az írás használatára. Ettől
fogva elhagyta költői ereje; az eddig mintegy szakadatlan termé-
szeti fejlődésben elevenen kialakuló nyelv most a kristályosodás
folyamatába kerül és megfagy...²⁰

Nietzsche, mint ismeretes, hasonlóan gondolkodott. „A német nem hangosan
olvas, nem a fül számára”, hangzik az egyik sokat idézett Nietzsche-hely,

hanem pusztán a szemével... Az antik ember, ha olvasott – s ezt
elég ritkán tette –, fölolvastott magának, mégpedig fennhangon...
Fennhangon: vagyis a hang ... és ütem mindama változásával-vál-
takozásával, amelyet az antik nyilvános világ olyannyira kedvelt.
Annak idején az írott stílus szabályai azonosak voltak a beszélt sti-
lus szabályaival.²¹

¹⁸ Két idevágó korábbi tanulmányom: „Heidegger és Wittgenstein” (*Valóság* 1990/3, újranyom-
tatva *A hagyomány filozófiája* c. kötetemben [Budapest: T-Twins-Lukács Archívum, 1994]), valamint
„Poszt-literalitás mint a XX. század filozófiájának forrása” (1998), a Schmal Dániel által szerkesztett
Descartes, Kant, Husserl, Heidegger: Tanítványok írásai Munkácsy Gyula tiszteletére c. kötetben (Bu-
dapest: Atlantisz, 2002).

¹⁹ Heidegger, *Lét és idő*, 308. sk. o.

²⁰ Richard Wagner, *Beethoven*, Budapest: Kultura Könyvkiadó és Nyomda, é. n., 113–115. o.

²¹ Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, 247. paragrafus. – Nietzsche már bázeli előadá-
saiban megalkotta a *nem-irodalmi műveltség* igencsak időszerűtlen fogalmát, ld. különösen a „Ge-
schichte der griechischen Litteratur” c. kollégiumát az 1874/75-ös téli szemeszterben: *Nietzsche's
Werke*, Leipzig: Alfred Kröner, XVIII. köt.: *Philologica*, második kötet, *Unveröffentlichtes zur Litteratur-
geschichte, Rhetorik und Rhythmik*, 1912.

Nietzsche, aki sokat kínlódott gyenge szeme miatt és idővel csaknem megvakult, éppenséggel éles pillantással vette észre az írott nyelv cselvetéseit. Rövidlátása csakhamar arra kényszerítette, hogy csupán aforizmákat, néhány soros bekezdéseket írjon, amelyeket előbb hangosan fogalmazott s emlékezetében megőrizni próbált. Nietzsche a maga „átkozott távirati stílusát” emlegeti,²² gyűlöli az írott nyelv távirat-okozta rövidülését és laposodását, miközben azonban az esélyt, miszerint a táviróra alapozott *napilap* a könyvkorszak végének kezdetét hozhatja el, láthatólag fölszabadítónak érzi. Az írott nyelv hordozta logikát és fogalmiságot Nietzsche nem tartja valami nagyra – megelőlegezve ezzel azt a beállítottságot, amely a kommunikációfilozófiai diskurzusban ma igencsak jelen van, s amelyet kötetünkben Wolfgang Coy és Benczik Vilmos helyez újszerű perspektívákba.

A mindennapi kommunikáció Nietzsche idejében már valóban összefonódott a telegráfiával – az ezernyolcszázhetvenes évek elejére alig volt nagyváros, ahová a drót ne ért volna el. S a táviró jelensége szinte üdvtörténeti reményeket ébresztett.²³ A kortársak az emberiségről mint eggyé váló lélekről, s a kereszténység világméretű győzelméről, általános békéről és általános harmóniáról álmodoztak.²⁴ Álmodozások – és csalódások –, amelyeknek öröksége ma is hat. Háttérükről és jelenkori változataikról kötetünkben György Péter ír.

A táviró térhódítására következett a telefon elterjedése az ezernyolcszáznyolcvanas, a rádiós műsorszórás az ezerkilencszázhuszas és a televízióé az ezerkilencszáznegyvenes évektől – történések, amelyek a közvetlen kommunikáció ill. a személyes jelenlét jelentését persze mélységesen megváltoztatták, s amelyeknek mai problematikáját jelen kötetben Herbert Hrachovec és Karácsony András elemzi mélyenszántóan.²⁵ Valóságos jelenlét és virtuális jelenlét – *valóság és vir-*

²² Levél Köselitz-hez, 1879. nov. 5-én.

²³ A *Mobil információs társadalom* c. kötetünkhöz írt előszavamban emlékeztetek arra, hogy Samuel Morse az első táviróvonalat, amelyet 1844-ben Baltimore és Washington között húztak ki, a *What hath God wrought?*, „mit akar tenni az Isten” bibliai kérdés (Számok 23,23) lepötyögésével nyitotta meg. Ilyen horderejű találmány, kívánta Morse érzékeltetni, csakis az isteni terv része lehet. Amerika egész felülete, hirdette, csakhamar mintegy *idegszálakkal* lesz átszőve, amelyek mindannak tudását, ami az országban történik, a gondolat sebességével fogják terjeszteni s valójában egyetlen *szomszédságot* teremtenek.

²⁴ Ld. különösen Daniel J. Czitrom, *Media and the American Mind: From Morse to McLuhan*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982, 6–12. o. Tanulságos még Carolyn Marvin, *When Old Technologies Were New: Thinking About Electric Communication in the Late Nineteenth Century*, New York: Oxford University Press, 1988.

²⁵ A Katz és Aakhus által szerkesztett *Állandó kapcsolat* egyik ragyogó tanulmányában Kenneth Gergen az „absent presence”, a *távollévő jelenlét* fogalmának segítségével törekszik a mobiltelefon személyességet-fenntartó potenciáljának magyarázatára. Először a könyvnyomtatás, majd a rádió, magnó, film, televízió és internet olyan új kommunikációs technológiákat jelentenek, amelyek révén fizikailag jelen nem lévő személyek gondolatai, hangja, képe rombolóan hatolhatnak be itt-és-most

tualitás – fogalomkörének nagyívű filozófiatörténeti áttekintését adja Kondor Zsuzsanna háttér tanulmánya.²⁶

A tizenkilencedik századbeli történéseket recipiáló és elemző – tág értelemben filozófiai – korabeli gondolkodás Dewey-val és körével veszi kezdetét. Dewey tanítványától, Charles Horton Cooley-től származik a *primércsoport* kifejezés. Cooley-nak itt fontos hipotézise volt: Amit a primércsoportokban taglejtés és beszéd teljesítenek, azt biztosítanak a modern kommunikációs eszközök, vélte Cooley, az egész társadalomban.²⁷ Dewey ezzel a hipotézissel szkeptikusan állt szemben. Szerinte a szűkebb közösség személyes intimitása aligha vihető át a tágabb társadalomra. „A szabad és teljes interkommunikáció értelmében vett ‘Nagy Közösség’, *Great Community*, elképzelhető. Ám az sohasem fog mindazon tulajdonságokkal bírni, mint amelyek a lokális közösséget alkotják.” A közösségnek, annak úgy mond „legmélyebb és leggazdagabb jelentésében”, hangsúlyozta Dewey, mindig „személyes, szemtől-szembe közlésen-közlekedésen” kell alapulnia; a „beszélgetés hangzó-szárnyaló szavai” olyan hatékonysággal bírnak, amely „hiányzik az írott nyelv rögzített és megdermedt szavaiból”.²⁸ – Nem kétséges, hogy a hangot, szöveget és mozgóképeket ötvöző modern mobil multimédiás telefonokat Dewey a társadalmi kohézió erősítésére kiválóan alkalmas eszközöknek tartotta volna.

A kommunikációfilozófiai reflexió érdekes közjátéka zajlott a háború utáni Bécsben. Itt tette közzé Robert Musil 1923-ban Spengler-recenzióját, melyben a kultúra/civilizáció ellentétet – a közösség/társadalom ellentét párját – kommunikációtechnológiai szempontból törekedett föloldani. Mint írta:

A kultúrából a civilizációba történő átmenet főoka a benne érintett emberek számának növekedése. Világos, hogy emberek százmillióinak áthatása egészen más feladatokat jelent, mint százezreké. A civilizáció negatív oldalai legnagyobb részben azzal függenek össze, hogy a társadalomtest vezetőképessége, képessége a hatások vezetésére, ennek a társadalomvolumennek már nem felel meg. ... Jelenleg semmilyen kezdeményezés nem képes a társadalomtestet

világunkba, közvetlen interakcióinkba. A mobiltelefon viszont, hangsúlyozza Gergen, fordulat, mivel – nyilvánvalóbban, mint a vezetékes telefon – lehetőséget ad arra, hogy valóban a legszemélyesebb környezetünkkel maradjunk folyamatos összeköttetésben. A távollévő jelenléte ebben az esetben az itt-és-most kapcsolatok megszakíthatlanságát, nem pedig megzavarását jelenti.

²⁶ Kondor tanulmánya Gergen gondolataira is kitér.

²⁷ Itt Czitrom *Media and the American Mind* c. könyvére támaszkodom, ld. id. kiad., 93. skk. o.

²⁸ John Dewey, *The Public and Its Problems*, itt Dewey, *The Later Works* alapján idézve, 2. köt., szerk. J. A. Boydston, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1988, 367. és 371. o.

hosszabb távolságra áthatni, s utóbbi totalitásának visszahatásait fogadni. Tehetünk amit akarunk, Krisztus újra alászállhatna a földre: teljesen kizárt, hogy hatást gyakorolhatna.²⁹

Musil társaságához tartozott ebben az időben Balázs Béla, aki 1924-ben befollyásos filmelméleti könyvet publikált (*Der sichtbare Mensch*, „A látható ember“). S éppen a filmben – úgymond az *új népművészetben* – vélte Balázs azt a közeget megpillanthatni, amely a könyvnyomtatás következményeképp előállott kommunikációs szakadékat újra betemetheti. „Most már az egész emberiség ott tart”, írta Balázs, „hogyan az arcjáték és taglejtések sokszorosan elfelejtett nyelvét újra megtanulja. ... Az ember újra láthatóvá lesz. – A taglejtések nyelve az emberiség tulajdonképpeni anyanyelve.”³⁰

Balázs gondolatait később – mások mellett – Marshall McLuhan és torontói köre fogadta be. Ez volt az a kör, amelyből a nyomtatott szövegek elleni nagy támadás az 1950-es/1960-as években kiindult. 1963-ban jelent meg Goody és Watt időközben klasszikussá lett tanulmánya,³¹ s abban a szerzők már utalhattak a tényre, miszerint a jelent persze nem a könyvnyomtatás, hanem egyre inkább az új kommunikációs médiumok – ők a rádiót, a filmet és a televíziót említik – hatják át. Ezek a médiumok, véli Goody és Watt, immár nem „az olvasás és írás elvont és elszigetelő természetét”, hanem a „közvetlen személyes interakció” visszatértét képviselik. „Még az is megtörténhet”, folytatódik a tanulmány,

hogyan az új kommunikációs módok, amelyek a képet és hangot minden tér- és időbeli korlátozás nélkül közvetítik, új kultúrához vezetnek, olyan kultúrához, amely kevésbé befelé forduló és kevésbé individualisztikus lesz, mint amilyen az írásbeliség kultúrája volt, s amelyet bizonyos fokig az írásbeliség nélküli társadalom viszonylagos homogenitása jellemez...³²

McLuhan, Goody-Watt, Milman Parry³³ (valamint Parry kutatásainak örököse, Lord³⁴) és a klasszika-filológus Eric Havelock³⁵ képezik végül Walter J. Ong munkás-

²⁹ Musil, „Geist und Erfahrung. Anmerkungen für Leser, welche dem Untergang des Abendlandes entronnen sind”, *Gesammelte Werke in neun Bänden*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1978, 8. köt., 1057. sk. o.

³⁰ Balázs, *Schriften zum Film I-II*, I. köt.: *Der sichtbare Mensch. Kritiken und Aufsätze 1922–1926*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982, 53. o.

³¹ Jack Goody-Ian Watt, „The Consequences of Literacy”, *Comparative Studies in Society and History*, 5/3 (1963. ápr.).

³² Jack Goody, szerk., *Literacy in Traditional Societies*, Cambridge University Press, 1968, 63. o.

³³ Milman Parry, „Studies in the Epic Technique of Oral Verse-making”, I-II, *Harvard Stud. in Class. Phil.*, 41 és 43 (1930 és 1932).

ságának hátterét. Ongé az érdem, hogy *szintézist* teremtett a posztliterális, a literális és a preliterális kommunikáció elméletei között. Mint írja:

A telefonnal, rádióval, televízióval s a különböző fajta hangszalagokkal az elektronikus technológia a „másodlagos szóbeliség” korába hozott el bennünket. Ez az új szóbeliség föltűnő hasonlóságokat mutat a régivel: részvételi misztikájában, a közösségi érzés fokozásában, a jelen pillanatra történő összpontosításában... Ám lényegét tekintve ez akartabb és tudatosabb szóbeliség, mely állandó jelleggel az írás és nyomtatás használatára alapozódik, hiszen ezek nélkül a megfelelő felszerelés nem állítható elő és nem is alkalmazható.³⁶

Vattimo *Az átlátszó társadalom* című könyvében³⁷ arra figyelmeztet, hogy aki a közösségséget úgymond a korlátlan kommunikációval tekinti egyenlőnek, romantikus eszményeket képvisel. Szavai megszívlelendők; nyilván nem akarunk romantikus fogalmak áldozatául esni; s éppenséggel oszthatjuk Edgerton álláspontját, aki *Beteg társadalmak* című kötetében a történelem „elvesztett közösség” jellegű rekonstrukciójával vitatkozik, vagyis ama nézettel, miszerint a múlt „kicsiny, elszigetelt, homogén, népi társadalmi” kivétel nélkül „harmonikus közösségek” lettek volna.³⁸ Ezzel együtt is úgy gondolom, hogy a közösség és társadalom közötti különbségtétel módszertanilag hasznos, s hogy a különbségtétel alapjául éppen a kommunikációs mintázatok eltérő volta szolgálhat. Ezt a megközelítést választotta Karl W. Deutsch az 1950-es években,³⁹ amikor a *komplementaritás* eredetileg kommunikációelméleti fogalmát a társadalmi kommunikáció kérdéskörére alkalmazta. Deutsch szerint a közösségeket a kommunikáció

³⁴ Albert B. Lord, *The Singer of Tales*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

³⁵ Ld. mindenképp Eric A. Havelock, *Preface to Plato*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963.

³⁶ Walter J. Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London: Methuen, 1982, 136. o.

³⁷ Gianni Vattimo, *The Transparent Society*, Cambridge: Polity Press, 1992.

³⁸ Robert B. Edgerton, *Sick Societies: Challenging the Myth of Primitive Harmony*, New York: The Free Press, 1992, 2. sk. o.

³⁹ Ld. Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, New York: John Wiley & Sons, 1953. „Közösség” és „társadalom” mellett harmadik fogalomként Deutsch itt a „kultúra” fogalmát vezeti be. Mint írja: „A 'kultúra' és a 'közösség' szavak felváltva használhatók, hiszen folyamatok egyetlen komplexumát írják le. Amikor 'kultúrát' mondunk, preferenciák vagy értékek konfigurációját hangsúlyozzuk; amikor 'közösséget' mondunk, a kommunikáció aspektusát hangsúlyozzuk. ... Társadalom nélkül nincsen közösség és nincsen kultúra. Az információátadás minimuma, kommunikáció nélkül pedig nem lehetséges társadalom, munkamegosztás. Ám a társadalom és a közösség közötti különbség döntő.” (*Nationalism and Social Communication*, 63. és 69. o.)

olyan mintázatai jellemzik, amelyek a különböző csatornákon át közvetített információ komplementaritásának magas fokát mutatják.⁴⁰ A hálózott és mobilkommunikációt jellemző *multimedialitás* Deutsch nézőpontját ma különösen időszerűvé teszi.

Bevezetóm elején úgy fogalmaztam, hogy a jövő, amely felé a mobilkommunikáció mutat, nemcsak az információ, hanem a tudás bőségét is ígéri. Megfogalmazásom mögött az a nézet rejlik, miszerint a tudást alkalmasan tekinthetjük *összefüggésekbe helyezett információ*nak.⁴¹ Elfogadott megállapítás mármost, hogy a mobiltelefonokon át igényelt információ jellegzetesen helyfüggő és helyzetfüggő. Úgy tűnik tehát, hogy a mobilkommunikáció nem pusztán információt hoz létre, hanem eleve kontextusba ágyazott információt: vagyis *tudást*. Kötetünkben négy tanulmány foglalkozik megismerés és tudás kérdéseivel. Csépe Valéria a gyermekek mobilkészülék-használatára jellemző sajátosságokat vizsgálja, és azt mutatja meg, hogy náluk az ún. *procedurális* – gyakorlati – tanulás és emlékezet játssza a főszerepet, szemben a felnőttekkel, akik explicit szabályokat tanulnak meg és alkalmaznak. Csépe érvelése ugyanakkor nemcsak a tudásfeldolgozás egyik partikuláris nemzedéki különbségét érinti, hanem azt az elvi problémát is, hogy vajon az elkövetkező időkben a tanulási és emlékezeti mintázatok általános átalakulására kell-e számítanunk. Kovács Kristóf, Krajcsi Attila és Pléh Csaba úgy teszi fel a kérdést, hogy vajon a mobilkészülékek megváltoztatják-e a használók mentális attitűdjeit, avagy a már kialakult biológiai és kognitív viszonyok – jelesül tér-, idő- és személyiségstruktúrák – keretei közé illeszkednek az új eszközök is? Barbara Tversky tanulmánya a mentális architektúra verbális és grafikus mozzanatai közötti lenyűgöző kölcsönhatásokat elemzi, s utal arra a szerepre, amelyet a grafikus ábrázolás mint kognitív eszköz a közösség kollektív gondolkodásában játszik. A kötet szerkesztője pedig arra kérdez rá, hogy a képi megismerés milyen lehetőségekkel és jelentőséggel bírhat jelesül a mobilkommunikáció viszonyai között.

Kötetünk gondolatmenete végül visszakanyarodik a mobiltelefonia közösségi feltételrendszere és közösségi következményei problémaköréhez. Dessewffy Tibor és Galács Anna tanulmánya a mobilkészülékek *társadalmi elterjedésének* jelentéseit és dinamikáját vizsgálja; Szekfű Balázs elemzése a társadalmi diffúzió kérdését a valós felhasználói igények igencsak fogas kérdésével összekapcsolva taglalja; Buda Béla dr. írása a mobiltelefon problematikáját a pszichoterapeuta szemszögéből tekinti, arra a következtetésre jutva, hogy ama sokat emlegetett „mobilfüggőség” a konkrét empirikus kutatások fényében aligha tekinthető va-

⁴⁰ Uo. 69. skk. o.

⁴¹ „Információ” és „tudás” viszonyát részletesebben elemzem a *Mobil információs társadalom* című, idézett kötethez írt bevezetőmben.

lódi veszélynek – jelesül a serdülőkori-ifjúkori mobiltelefonálás, mint Buda dr. írja, éppenséggel „a csoporthoz tartozást, az egyenrangú kapcsolatépítés képességét, az önkifejezést, a szociális normaérzékét, a kontextusok értékelését és felhasználását” segíti elő.

A befejező tanulmány bizonyos, a *politikai közösség és politikai megismerés* körébe tartozó közelmúltbeli fejleményekről szól. A 2002-es magyarországi országgyűlési választási kampány során első ízben mutatkozott meg, hogy a mobiltelefon általános elterjedtsége következtében az európai politikai színtéren milyen új jelenségek bontakoznak ki. Sükösd Miklós és Dányi Endre egyszerre empirikus és elméleti elemzése lényeges adalékokkal szolgál ahhoz a képhez, amelyet kötetünkben az eljövendő mobil tudásközösségekről megrajzolni igyekeztünk.

Nicola Green, Robin Dunbar, Wolfgang Coy, Herbert Hrachovec és Barbara Tversky tanulmányát az eredeti angolból Draskóczy Piroska fordította magyarra. A szerkesztés munkájában Schmal Alexandra volt segítségemre. Mindkettőjüknek hálás köszönetemet fejezem ki.

